

PAÁR ÁDÁM

POPULISTÁK, FARMEREK ÉS NÉPIEK A POPULIZMUS ESZMETÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

Gyurác Ferenc: *Populizmus. Tanulmányok 1991–2017*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely, 2017, 138 oldal

2016–2017 alighanem úgy vonul be a magyar politológia történetébe, mint a populizmus (újra)felfedezésének és eredeti újragondolásának évei. A magyar politológia a nemzetközi politikai élet folyamatait (amerikai elnökválasztás, a Brexit stb.) követve figyelt föl ismét a populizmus jelenségére, hiszen a világ több különböző pontján olyan öntörvényű politikusok kerültek a kormányzati pozícióba (például Trump, a Fülöp-szigeteken Duterte), akikkel kapcsolatban a politológia a „populista” jelzőt alkalmazta és alkalmazza, gyakran jobb kifejezés híján. Ez a jelenség értelemszerűen követésre ösztönözte a hazai politológiát, amely mostanában a populizmus-fogalom újraértelmezésével és továbbgondolásával kapcsolódhat a tudomány nemzetközi főáramához.

Mindenekelőtt ki kell emelni, már csak reprezentatív jellegénél fogva is, a Magyar Politikatudományi Társaság 2017-es vándorgyűlését, amelynek a győri Széchenyi István Egyetem adott otthont. A hazai politológus szakma széles körét, valamint a nemzetközi populizmus-kutatás „fenegyerekét”, a holland Cas Mudde professzort felvonultató esemény témája korunk legnépszerűbb – és egyúttal leginkább elcsépelet – fogalma, a populizmus volt, annak történeti és kortárs bemutatása, valamint a kortárs populizmusok különböző variánsai és mutációi.¹ 2016 végén jelent meg Antal Attila műve, *A populista demokrácia természete* a Napvilág Kiadó gondozásában. A könyv nemcsak tudományos mű és látlelet napjaink populista politikáiról, hanem mindenekelőtt határozott állásfoglalás a baloldali politika populista orvossággal való életre keltése mellett, s ebben az értelemben a hazai – főleg liberális – antipopulizmus kritikai baloldali olvasata.²

A történettudomány sem pihent a babérjain. Bartha Ákos, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének munkatársa egész tanulmánykötetet szentelt a populizmus, népiség és modernizáció egymással variálódó és egymásra reflektáló fogalmainak, ezek magyarországi és közép-kelet-európai megjelenésének.³ A szerző tagja volt, jelen sorok írójával együtt, a Papp István által életre hívott *NépiBlog*nak is, amelynek sokszínű, de hasonlóan népi érzékenységű fiatalokból álló szerzőgárdája szintén számos tanulmányában vizsgálta a populizmusok történeti és kortárs variánsait.⁴

¹ A XXIII. Politológus Vándorgyűlés programja: <http://vandorgyules.sze.hu/magyar-politikatudomanyi-tarsasag>.

² ANTAL Attila: *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán*, Osiris, Budapest, 2017.

³ BARTHA ÁKOS: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.

⁴ BARTHA ÁKOS – PAÁR ÁDÁM – PÉTERFI GÁBOR: *NépiBlog. Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*, L'Harmattan, Budapest, 2016.

Végül, az impozáns sort lezárva, Gyurác Ferenc irodalomtörténész, a Vasi Szemle főszerkesztőjének 2017-ben megjelent tanulmánykötete ad újabb impulzust a populizmus értelmezéséhez. Az 1955-ös születésű szerző a magyarországi populizmus-értelmezés úttörője, hiszen már az 1990-es évek elején tanulmányban elemezte a 19. század végi amerikai farmermozgalmak és a Néppárt (Populista Párt) eszmei hagyományát és társadalomtörténeti beágyazottságát, amikor (ne feledjük, nem sokkal vagyunk a rendszerváltás után!) a témakör a mainál még jóval kevésbé volt népszerű. Az észak-amerikai farmermozgalmakról egy időben a magyar újkonzervatív agrárius sajtó is beszámolt. Közgazdasági elveik fő reprezentánsa, Henry George egyformán hivatkozott volt Jászi Oszkár, valamint a szociáldemokraták és anarchisták írásaiban, de ennél többet nem nagyon tudtak a tengerentúli mozgalomról.⁵

Az államszocialista rendszernek pedig nem állt érdekében, hogy egy, a hivatalostól eltérő, ráadásul észak-amerikai eredetű baloldali mozgalmat tegyen a kirakatba, amely szövetkezetesítésről, állami tulajdonról és társadalomról másként vélekedett, mint ahogyan arról Lenin szónokolt. Ennek fényében nem lehet eléggé becsülni Gyurácot a farmermozgalmak bemutatásáért. A szerző a farmermozgalmak és a magyar népi írók közös örököséként gyakorlatban is tett a két agrárdemokrata hagyomány szellemisége jegyében a népművelésért: lakóhelyén, Vasszilvágyon működteti a Magyar Nyugat Könyvkiadót, „Közép-Európa legnagyobb falusi könyvkiadóját”.

Ha párhuzamot kellene vonni, akkor Gyurác Ferenc tanulmánykötetét Antal Attila monográfiája mellé állítanám – a két könyv műfajában és eszmei alapállásában mutatkozó különbségek ellenére. Alapvetően mindkét szerző célja a populizmus megtisztítása a rárakódott hamis értelmezésektől, zavaró félinformációktól és előítéletektől. Mindketten rámutatnak az „antipopulisták populizmusára”, vagyis arra, hogy az elitista véleményvezérek a populizmust a megbélyegzés eszközeként alkalmazzák, gyakran összemosva azt a demagógiával, illetve nem téve különbséget protest politikai mozgalmak, pártok között.

Ám míg Antal a baloldali politika megújításának eszközeként látta a populizmust, Gyurác értékonzervatív nézőpontból közelít tárgyhöz. Gyurác a népi mozgalmat beilleszthetőnek tekinti a populizmus fogalomrendszerébe, feltéve, hogy utóbbit nem megbélyegző módon értelmezik. Abban a szerzők érintkeznek egymással, hogy nem fogadják el a populizmusnak azt a sztereotíp megközelítést, amely a fősodorbeli elitista politizálást jellemzi. Egyikük sem egyszerűsíti le a populizmust a „maradi”, „manipulált”, előítéletes és ezért – hajlamai ellenére – megnevelendő tömegek ellenállására a „felvilágosult”, „nyugatos”, „piacgazdasági” gondolkodással szemben.

Míg azonban Antal megközelítése és módszere a politológusé, addig Gyurác Ferenc az eszmetörténet perspektívájából vizsgálja tárgyat. Fontos különbség, hogy Gyurác – talán irodalomtörténetési látásmódjából fakadóan – nagyobb jelentőséget tulajdonít, szerintem helyesen, a kultúrákritikának a populizmus kifejlődésében. Ezek szerint a populizmus nem egyszerűen a társadalmi igazságtalanságokra reflektált, hanem egyúttal a közösségi értékek fölborulására is az iparosítás és tömegtársadalmak kialakulása során. Szellemesen veszi észre például a populizmus és a kereszténység kapcsolódását, és jogosan észrevételezi, hogy ez a kérdéskör elhanyagolt (42–45).

⁵ Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*, Héttorony, Budapest, 1989.

A mű egy bevezetőt és öt fejezetet tartalmaz. A tanulmányok széles kört fognak át, és a nagyobb merítésű nemzetközi események felől közelítenek a szűkebb, magyarországi témák felé. Az első tanulmány az amerikai farmermozgalmak kialakulását, történetét ismerteti (53–74). Ezt követi két tanulmány a populizmus magyarországi és külföldi értelmezéseiről (75–99, illetve 100–109). Ezután egy olyan fejezet következik, amely a populizmus és a magyar népi mozgalom kötődéseit elemzi, és egyúttal hitet tesz a népi hagyomány időszerűsége mellett (110–126). Végül egy recenzió olvasható Papp István történész remek könyvéről, *A magyar népi mozgalom története 1920–1990* című kötetéről (127–137).

A bevezető a populizmust olyan értelmezési keretbe helyezi, miszerint „a kommunista világrendszer romjain berendezkedő liberális kapitalista világrend – részben előbbtől megörökölt – ideológusai új ellenségképet kerestek és találtak” (7). Ez a gondolat vissza-visszatérő eleme az egyes szövegeknek, leszámítva az amerikai farmermozgalmakról szóló tanulmányt (ami nem csoda, hiszen utóbbiak egy liberális társadalom és piacgazdaság keretében, sok tekintetben annak védelme szándékával alakultak meg). E sorok szerzője meglehetősen leegyszerűsítő, sematikus magyarázatnak tartja a fenti gondolatot.

Nem ritkaság, hogy a populizmus védelmezői maguk is tudat alatt elfogadják elitista antipopulista ellenfeleik vádját (tudniillik hogy a populizmus és a liberalizmus nem összeegyeztethető), és szeparálják magukat a liberalizmustól. Gyurácz esetében ez utóbbi nyilván őszinte érzés. A tudományos objektivitás jegyében azonban le kell szögezni: számos liberális személy és irányzat volt – John Stuart Milltől az eredetileg liberális indíttatású Fabiánus Társaságon keresztül az amerikai progresszív mozgalomig vagy éppen Vázsonyi Vilmos Polgári Demokrata Pártjáig –, akik/amelyek a liberalizmusnak vagy a szociálliberális, vagy a kispolgári liberális vonulatát képviselték. Ezek éppen abban ütköztek a laissez-faire liberálisokkal, hogy nem voltak hajlandók az egyént önmagában mint piaci szereplőt láttatni.

Fenti irányzatok, miközben magukat liberálisnak definiálták, fölismerték és vallották, hogy az egyén elsősorban *közösségi lény*, egy közösség (család, régió, nemzet) tagja, és az egyéni szabadságjogok nem elegendőek a biztonságos élethez. Szükség van olyan elvekre is, mint a művelődéshez való jog. És mi lehetne nagyobb közös többszörös népiek és a fenti liberálisok között, mint a népi műveltség emelése? Gyurácznak valószínűleg nincs is problémája a fenti irányzatokkal, sőt a történelmi liberalizmussal sem. Számára a liberalizmus vélhetően azoknak az irányzatoknak a gyűjtőneve, amelyek magukat a modernizáció és nyugatosítás képviselőinek tekintették az 1990-es években, mintegy monopolizálva a „nyugatosító” program tartalmi meghatározását. Van igazság ezen irányzatok kritizálásában, ám az objektivitás azt kívánja, hogy különbséget tegyünk a liberalizmus különböző korban kifejlődött és különböző társadalmpolitikai tartalmú irányzatai között, már csupán a félreértések elkerülése végett is. A liberalizmus helyett talán helyesebb lenne „erőltetett modernizációról” vagy „erőltetett nyugatosításról” írni.

Szerzőnk hosszasan elemzi a populizmus fogalom használatának a politikatudományi művekben, publicisztikákban előforduló variánsait. Rámutat arra a kavalkádra, amely jellemzi a fogalom értelmezését. Konklúziója szerint a baloldalon is kezdik lassanként elfogadni, hogy a népakarat nem bélyegezhető meg populizmussal: „bal felől egyre inkább kénytelenek elismerni, hogy amit populizmusként főképp csak megbélyegezni szoktak, az a demokrácia szó szerinti értelmének nagyon sokszor megfelel” (26). A recept szerinte egy „saját populiz-

mus kialakítása”. Bár Gyurác nem ír erről, de a hazai baloldaliak számos nyugat-európai és észak-amerikai baloldali pártban találhatnának mintát, sőt – ha a baloldal visszatérne a történelemhez – azt is észrevehetnék, hogy a múltban is lehetne találni innovációt. Gondoljunk akár a farmermozgalmak hagyományaira (szövetkezés, népi kezdeményezések és referendumok), akár a magyar népiségre. Sokatmondó tény egyébként, hogy egy konzervatív szerző is javaslatot tesz a baloldalnak: legyen populistább, azaz demokratább.

Gyurác számos véleményt idéz a populizmusról neves politológusoktól, érzékeltetve, hogy mennyire nincs konszenzus a fogalom értelmezésében. Hozzátehetjük: nem is lehet konszenzus, hiszen mindegyik társadalomtudós alapvetően saját országának történelméből, politikai rendszeréből hozza a példákat, és korántsem biztos, hogy ez jó módszer egy Trump- vagy Duterte-jelenség értelmezéséhez. Gyurác a különböző populizmus-interpretációk begyűjtése után három, általam nagyon fontosnak tekintett kérdéskört jár körbe. Ezek a populizmus és migráció, a populizmus és kereszténység, valamint a magyar népiség és populizmus kérdése (39–50).

A migrációval kapcsolatos írás a téma mélységéhez képest meglehetősen rövid, mindössze 3,5 oldal, és ez a terjedelem már eleve nem kedvez a szakszerű, elfogulatlan kifejtésnek. Sokkal érdekesebbnek találtam a kereszténység és populizmus kapcsolatáról szóló részt. Gyurác helyesen észrevételezi, hogy a populizmus-vitákból rendre kimarad a „keresztény értékrenddel való összeegyeztetés kérdése”, holott manapság – amikor vallási reneszánsznak vagyunk tanúi a világ minden pontján – ez valóban kulcsfontosságú lehet az egyes populista mozgalmak törekvéseinek, motivációinak és szimbólumainak értelmezésében (43). Valamint a vallásos háttér ismerete közelebb viheti a kutatókat a populista vezetők népszerűségének megértéséhez is. Sajnos a magyar politológiát még nem jellemzi a vallás és politika kapcsolatának felismerése, és gyakran végzetesen alábecsülik a tradicionális értékek szerepét az egyén választási magatartásában, vagy akár egy politikus fordulatában (követve esetleg választóinak attitűdjeit). A téma tehát mindenképpen érdekes és értékes. Sajnálatos módon Gyurác sem időz túl sokat az általa joggal fölvetett témánál, holott éppen a farmermozgalmak vagy akár a magyar népiség kapcsán a protestáns egyházak szerepének megemlézése magától értetődő lett volna. A latin-amerikai populista mozgalmakat megemlíti egyetlen mondatban, de nincs szava a felszabadítási teológiáról, amely maga is joggal nevezhető populistának (44). A szerző bírálja Ferenc pápát a menekültpolitikában elfoglalt álláspontjáért, de ennél talán lényegesebb lett volna írni arról, hogy a pápa maga is megkapta a sajtóban a „populista” minősítést.⁶ E szempontból – ezt a minősítést elfogadva, vagy ezzel vitatkozva – lehetett volna értékelni a katolikus egyházfő eddigi tevékenységét.

A magyar népi mozgalommal kapcsolatban Gyurác helyesen és rokonszenvesen ír arról, hogy el kell különíteni a populizmus szó kétféle alkalmazását. Különbséget kell tenni a korrekt történelem- és társadalomtudományi vizsgálat és a „felszínes, de hatásos populistázás” között (46). Ismerteti a népi mozgalommal és a populizmussal egyaránt foglalkozó, e kettő között kapcsolatot feltételező szerzők – Bozóki András, Szabó A. Ferenc, Papp István, Bartha Ákos – álláspontját a kérdésben (47–48). Gyurác Ferenc az egyes olvasatok felsorakoztatásával az olvasóra bízta, hogy maga eldöntse, mely populizmus-definíciót tartja kielégítőnek.

⁶ Claire GIANCRAVÈ, *Does the 'Populista Pope' have a beef with populism?*, Crux 2017. március 31., <https://cruxnow.com/global-church/2017/03/31/populist-pope-beef-populism/>.

A farmermozgalmakról szóló tanulmány először 1991-ben jelent meg, amikor még az amerikai társadalomtörténetről a mainál jóval kevesebbet lehetett olvasni. Ám az Egyesült Államok farmermozgalmait jogosan keltették fel a kíváncsiságot. Ezek a mozgalmak mutatták, hogy lehetséges olyan baloldali mozgalom, amely egyszerre nemzeti, vallásos és agrárius. Gyurácz alaposan tanulmányozta az amerikai Néppárt, valamint az ennek alapját adó farmer-szerveződések történetét, ismerteti a Néppárt megalakulását és programját. Átala betekintést nyerhetünk a mozgalom szociokulturális hátországába. Gyurácz helyesen ismeri fel a regionális (Észak–Dél) ellentét továbbélését, és ennek a pártpolitikában és választási magatartásban tükröződését: az Észak a Republikánus Párt földje volt, míg a déli fehér szavazók túlnyomó többsége a Demokrata Párt mögött sorakozott föl. Ebbe a kétpárti váltógazdaságba avatkozott be a szociális elégedetlenek pártja, a Néppárt hívatlan harmadik versenytársként. Délen az új párt helyzete sajátos volt: egyfelől a szociális és regionális elégedetlenség összeért, amelynek következtében joggal számíthatott déli támogatottsága kiszélesítésére. Másrészt sok déli farmer vonakodott együttműködni egy olyan mozgalommal, amelynek súlypontja Északon volt, hiába propagálta a megbékélést és összefogást sok egykori konföderációs veterán tiszt, mint a dél-karolinai David Wyatt Aiken vagy az észak-karolinai Leonidas Polk. Utóbbiakkal szemben a déli fehér lakosság többsége a korabeli jelmondatra hallgatott, utalva a polgárháborúra: „Úgy szavazz, ahogy lőttél!” (63). Mint tudjuk, az Észak–Dél ellentét túlélte a 20. század első felét is.

Gyurácz Ferenc érdeme, hogy az Egyesült Államokról eloszlát számos sztereotípiát, amelyek máig kísértének a magyar köztudatban. Ilyen az, hogy a populizmus sikertelen volt. Ha az 1892-es választást tekintjük, akkor jogos sikertelenségről beszélni (bár ez is relatív véleményem szerint, hiszen egymillió szavazat összességében szép teljesítmény egy harmadik pártnak). Ám ami nem ment föderális szinten, az megvalósult a tagállamokban: a néppárti szervezetek sorra alakultak a nyugati és középnyugati államokban. Szövetkezetek nyíltak, és olyan szakszerű gazdaságpolitikai, pénzügyi viták folytak a válságok kezeléséről és megelőzéséről, amelynek nincs párja a magyar népi mozgalom történetében. A legelső beszerző és értékesítő szövetkezet megalapítására éppen az idehaza sokak által lenézett Texasban került sor (59). Pedig Texas nem a Ewingok, hanem az öntudatos angolszász, ír és német farmerek földje volt.⁷

Megcáfolódik az amerikai farmer szervezetlenségének és – amit idehaza még mindig sokan hisznek – műveletlenségének mítosza. Kicsit könnyezik az ember szeme – a meghatottságtól –, ha arra gondol, hogy 1890-ben ezer (!) farmújság alakult Amerika-szerte (62). Szögezzük le, hogy egy olyan országról beszélünk, amelynek puritán ősöktől örökölt hagyományai közé tartozott az oktatás megbecsülése. Nagyon fontos missziót vállal a szerző azzal, hogy ezt a tanulmányt ismét megjelenteti, eloszlátva sok közhelyet. Még jobb lenne persze, ha a mai agrárpolitikai erőik tanulnának ebből az iratból.

Gyurácz nem foglalkozik a populista mozgalom 20. századi történetével. Alighanem azért, mert – ahogyan e sorok írója számára is – a számára a hőskort a 19. századi farmermozgalmak korszaka jelenti. De oka ennek valószínűleg az is, hogy a populizmus fogalmával később jobb-

⁷ A kérdéstről lásd John O. MEUSEBACH: *German colonizer in Texas*, University of Texas, Austin, 1967.

oldali irányzatokat jelöltek (például Charles Coughlin rádiós pap mozgalma vagy a mccarthyizmus), amelyeknek nem sok közük volt az eredeti farmerpopulizmushoz. A hidegháborús amerikai történetírás ártott az eredeti mozgalomnak azzal, hogy a populizmust címkéként ráragasztotta Coughlinra vagy McCarthyra. Ebben a dicstelen vállalkozásban Richard Hofstadter amerikai történész érvei paradigmaticusak: szerinte a populizmus lényege az „agrár-mítosz” volt, és a résztvevőket a nativizmus, antiszemitizmus és sovinizmus fűtötte (68–69). Gyurácz elutasítja ezt a leegyszerűsítő, túlzó vélekedést, és inkább Lawrence Goodwyn véleményét fogadja el, aki a populizmust haladó mozgalomként értelmezte, és a farmermozgalmak jelentőségét nem is annyira a gazdasági harc sikerében, mint a demokratikus formák és eljárások megtapasztalásában látta (70–71).

Gyurácz Ferenc a népi írókat határozottan megvédi a populistázással szemben, amennyiben a populista ebben az összefüggésben kirekesztő, megbélyegző fogalom. A népi mozgalom szerinte nem értelmezhető a hagyományos bal–jobb keretben, hiszen a népi írók megakarták haladni ezt a kategorizálást (123). A szerző még szerény párhuzamot is von a farmerpopulisták és a magyar népiek között, kiemelve, hogy intellektuális, művészi-irodalmi téren egyértelműen a magyar népiek hagytak nyomot maguk után. Persze, tehetnénk hozzá, ez nem véletlen, hiszen az Egyesült Államokban a farmerpopulizmus valóban *grass-roots* jellegű mozgalom volt, azaz a *népből* fakadt közvetlenül. A népi íróknak több kapcsolatuk volt a politikai és kulturális elittel, illetve az érzékenyíteni kívánt középosztállyal, mint a parasztsággal, akikre egyébként tevékenységük irányult. A népieket inkább úgy képzelhetjük el, mint értelmiségiek hálózatát, míg az amerikai populizmus valóban egy alulról építkező, és „teljes”, azaz sok csoportot átfogó mozgalom volt.

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy olyan írók, mint Upton Sinclair vagy Jack London, később pedig John Steinbeck, ha maguk nem is voltak populisták a szó eredeti, mozgalmi értelmében (az első kettő szocialista volt), de legalábbis írásaikkal hozzájárultak a populizmus örökségének éltetéséhez, népszerűsítéséhez. Szolidaritás tekintetében a magyar népiek páratlanul állnak a magyar politikai mozgalmak történetében, ami viszont a farmerpopulistákról kevésbé mondható el. Ott az északi–déli, vagy Délen a fehér–afroamerikai szövetség csak alkalmanként alakult ki. Ehhez képest a népiek összetartóbbak voltak, még éles politikai vitáik ellenére is. Véleményem szerint 1945 után lett volna lehetőség arra, hogy a népiek szervezettségben, egy gazdasági, kulturális és politikai szubkultúra kiépítésében a populisták nyomába lépjenek – ám, mint tudjuk, erre a szovjetizált blokkban nem maradt sok idő.

Gyurácz Ferenc könyve fontos kettős védőbeszéd az „igazi” populistákról és a népiekről. Fontos erénye, hogy bemutatja a populizmus-értelmezéseket, és világosan utal arra, hogy a népiség lebecsülése az elit részéről súlyos hiba. Külön érdeme, hogy végre ismét olvashatjuk az amerikai farmermozgalmak történetét. A politológusok azonban megnyugodhatnak, mert a populizmus tudományos, minden kivételt kizáró, elfogulatlan definiálásához nem jutottunk közelebb. Igaz, nem is lehet, hiszen el kellene fogadni, hogy több populizmus létezik. Mivel a populizmus foglalt egy történelmi jelenségre (farmerpopulizmus), a politológusoknak meg kellene fontolniuk új fogalom keresését a Trump- és Duterte-jelenség leírására – hogy értsük, miről is beszélünk.